6. એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ

જન્મ : ઈ.સ. ૧૯૩૧ મૃત્યુ : ઈ.સ. ૨૦૧૫

ડૉ. એ.પી.જે કલામનો જન્મ તમિલનાડુના રામેશ્વરમાં થયો હતો. એક સામાન્ય પરિવારમાંથી આવીને તેઓએ દેશ માટે અસામાન્ય કાર્ય કરી બતાવ્યું છે. દેશના રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ઉત્કૃષ્ઠ સેવા થકી લોકોના રાષ્ટ્રપતિ તરીકે તેમજ 'મીશાઈલ મેન ઑફ ઈન્ડિયા'ના હુલામણા નામથી ભારતીયોના હૈયામાં સ્થાન પામનાર ડૉ. કલામે ડિફેન્સ રીસર્ચ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ ઓર્ગેનાઈઝેશન-ડીઆરડી ઓ-માં તથા ઈન્ડિયન સ્પેસ રીસર્ચ ઑર્ગેનાઈઝેશનમાં ચાર દાયકા સુધી વૈજ્ઞાનિક તરીકે અનન્ય સેવાઓ આપી હતી. પોખરણ-૨માં પરમાણુ પરીક્ષણમાં અગત્યની કામગીરી બજાવી હતી. 'વિંગ્ઝ ઓફ ફાયર', 'ઈગ્નાઈટેડ માઈન્ડસ' વગેરે તેઓના મહત્ત્વના પુસ્તકો છે.

'અંગનપંખ' એ દેશના સર્વોચ્ચ સન્માન ભારતરત્નથી સન્માનિત ડૉ.એ.પી.જે કલામની બાયોગ્રાફી-આત્મકથા છે. કોઈ વ્યક્તિના પૂરા જીવનનો વ્યવસ્થિત ગદ્યમાં ચિતાર મળે તે આત્મકથા. તેમાં ટૂંકો પણ રસભર્યો સ્વરચિત ઈતિહાસ હોય છે. આ આત્મકથનાત્મક રીતે લખાયેલ, પોતે જ લખેલો હોય છે. આ હકીકતલક્ષી સાહિત્ય સ્વરૂપ છે. જેમાં જીવનની સાચી વાસ્તવિક હકીકતોનું વર્ણન હોય છે. જેથી ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ બને છે. સત્યનું પ્રગટીકરણ એ આત્મકથાનું પાયાનું લક્ષણ છે. વ્યક્તિ પોતે જ પોતાના વિશે લખે તેમાં ભયસ્થાનો પણ રહેલાં હોય છે. ગાંધીજીની 'સત્યના પ્રયોગો અથવા મારી આત્મકથા' વિશ્વ પ્રસિદ્ધ આત્મકથા છે.

આત્મકથાઓના આ એક પ્રકરણમાં ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈના ઉમદા ગુણ, વ્યક્તિત્વ, કાર્યશૈલી સાથેનો એક નાનકડો પ્રસંગ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ડૉ. એ.પી.જે કલામને ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈ મળવા માટે દિલ્હી બોલાવે છે. સમય સવારના ત્રણ કલાકનો આપવામાં આવ્યો હોય છે. ઠંડીનો સમય વળી ડૉ.એ.પી.જે કલામની પ્રકૃતિ દક્ષિણ ભારતના વાતાવરણમાં ઘડાયેલી જેથી દિલ્હીમાં પ્રતિકૂળ લાગે. આમ છતાં હોટલમાં સોફા પર બેસે છે. બિઝનેસ મેનેજમેન્ટનું એક પુસ્તક હાથમાં આવે છે, પાના ફેરવે છે. તેમાંના જ્યૉર્જ બર્નાર્ડ શોના સુંદર અવતરણો વાંચન માટે લલચાવે છે. મુલાકાતને હજુ બે કલાકની વાર હતી ત્યાં એક વ્યક્તિ આવીને સામે સોફા પર બેસે છે. તે મજબૂત, સ્વસ્થ શરીર, બૌદ્ધિક આંખો તથા સંસ્કૃત હાવભાવ વાળી હતી. આવા વિચિત્ર સમયે પણ તે સજાગ અને ઉત્સાહથી ભરપૂર દેખાતી હતી. આમ સરળ અને સહજતાથી લખાયેલું આ પ્રકરણ વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરણાદાયી નીવડે તેવું છે.

પ્રા. સારાભાઈ વાસ્તવવાદી હતા. તે કદી પોતાની નિરાશા પણ ન છુપાવતા. તે હંમેશા અમારી સાથે નિખાલસતા તથા તટસ્થતાથી ચર્ચા કરતા. ઘણી વાર હું જોતો કે તે ઘટનાઓને તે હોય તે કરતાં વધુ વિધાયક અભિગમથી જોતા. પછી પોતાની સમજાવટની જાદુઈ શક્તિથી અમને સમજાવી લેતા. જ્યારે અમે ડ્રોઈંગ બૉર્ડ પાસે ઊભા હોઈએ ત્યારે, ક્યારેક, તે પશ્ચિમના વિકસિત જગતમાંથી કોઈને ટૅક્નિકલ સહકાર માટે તેડી લાવતા. અમારામાંની શક્તિઓને ખેંચવા - પડકારવાની તેમની આ રીત હતી.

સાથે સાથે, જો અમે કોઈ ધ્યેય સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફળ જતા, ત્યારે પણ અમે જે કંઈ કરી શક્યા તેની પ્રશંસા કરતા. જ્યારે અમારામાંથી કોઈ પોતામાં જે બાબતની કુશળતા ન હોય તે કામ કરવાનો પ્રયાસ કરે અને પ્રા. સારાભાઈને ન સમજાય તેવી રીતે વર્તે, તો પ્રા. સારાભાઈ કામની એવી રીતે પુનર્રચના કરતા, જેથી કામનો બોજો ઘટી જાય અને સારી રીતે કામ કરવાનો અવકાશ મળે. ૧૯૬૭ની ૨૦મી નવેમ્બરે ટી.ઇ.આર.એલ.થી પ્રથણ 'રોહિણી-૭૫' રૉકેટ છોડવામાં આવ્યું ત્યાં સુધી તો અમે બધા ઘરેડમાં ગોઠવાઈ ગયા હતા.

પછીના વર્ષની શરૂઆતમાં પ્રા. સારાભાઈએ મને તાકીદે દિલ્હી મળવા બોલાવ્યો. હવે તો હું પ્રા. સારાભાઈની કામ કરવાની પદ્ધતિથી ટેવાઈ ગયો હતો. તે હંમેશાં ઉત્સાહ અને આશાથી છલકાતા હોય. આવી માનસિક સ્થિતિમાં આંતરપ્રેરણાના ઝબકારા આવે તે ખૂબ સહજ છે. દિલ્હી પહોંચી સવારે ત્રણ વાગ્યે હોટેલ અશોકમાં મળવા આવવાનું કહેવામાં આવ્યું. દિલ્હી મારા માટે થોડું અપરિચિત શહેર હતું. વળી, મારા જેવા દક્ષિણ ભારતની ગરમ અને ભેજવાળી હવાથી ટેવાયેલા માટે અહીંનું હવામાન પણ પ્રતિકૂળ હતું. તેથી રાતનું ભોજન પતાવ્યા પછી હોટેલમાં જ રાહ જોવાનું મેં નક્કી કર્યું.

હું એ અર્થમાં ધાર્મિક વ્યક્તિ રહ્યો છું કે મેં હંમેશા ખુદા સાથે કામના સંદર્ભમાં ભાગીદારી રાખી છે. મને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો કે શ્રેષ્ઠ કામ હંમેશા મારી પાસે હોય તે કરતાં વધારે કાર્યક્ષમતા માગતું હતું. તેથી મને હંમેશા સહાયની જરૂર રહેતી, જે માત્ર ખુદા જ આપી શકે. હું મારી શક્તિનો અંદાજ કાઢતો, પછી તેમાં પચાસ ટકાનો વધારો કરતો, ત્યાર બાદ ખુદાના હાથમાં મારી જાતને સોંપી દેતો. આ ભાગીદારીમાં મને જરૂર હોય તે બધી જ શક્તિ હું મેળવતો અને હકીકતે, ત્યારે હું તે શક્તિને મારા વ્યક્તિત્વમાં પ્રવેશતી અને વહેતી અનુભવી શક્તો. આજે હું પૂરા નિશ્ચય સાથે કહી શકું છું કે આપણાં ધ્યેયો સિદ્ધ કરવા અને સ્વપ્નો સાકાર કરવા ઈશ્વર આપણામાં જ આ શક્તિ સ્વરૂપે હાજર હોય છે.

અનુભૂતિના ઘણા વિવિધ પ્રકારો અને સ્તરો હોય છે, જે આ આંતરિક શક્તિને કાર્યાન્વિત કરી શકે છે. ક્યારેક જ્યારે આપણે બરાબર તૈયાર હોઈએ છીએ, ત્યારે ઈશ્વર સાથેનો હળવો સંપર્ક આ આપણને આંતરપ્રજ્ઞા અને દર્શનથી ભરી દે છે. આ સંપર્ક કોઈ વ્યક્તિ, શબ્દ, પ્રશ્ન, હાવભાવ કે માત્ર દૃષ્ટિથી પણ થઈ શકતો હોય છે. ઘણી વાર તે કોઈ પુસ્તક, વાતચીત, કોઈ ફકરો, અરે ! કવિતાની એક લીટી કે કોઈ ચિત્રનાં દર્શનમાત્રથી પણ આવે છે. કોઇ પણ પૂર્વચેતવણી વિના કશુંક અજાણ્યું - નવું તમારા જીવનમાં ટપકી પડે છે અને એક રહસ્યમય નિર્ણય લેવાય છે, એવો નિર્ણય જેના વિશે, શરૂઆતમાં આપણે તદ્દન અજ્ઞાત હોઈએ છીએ.

મેં હોટેલની ભભકાદાર લૉજમાં આસપાસ નજર ફેરવી. કોઈ બાજુના સોફા પર એક પુસ્તક ભૂલી ગયું હતું. કડકડતી ઠંડીવાળી રાત્રીને ઉષ્માભર્યા વિચારોથી ભરવાના ઈરાદે મેં તે પુસ્તક હાથમાં લીધું અને પાનાં ફેરવવા લાગ્યો. થોડાં ઘણાં પાનાં આમતેમ મેં ફેરવ્યાં હશે, જેમાં શું હતું તે આજે કશું યાદ નથી.

એ કોઈ બિઝનેસ મૅનેજમેન્ટ વિશેનું લોકપ્રિય પુસ્તક હતું. ખરેખર હું તે વાંચતો ન હતો, પણ તેના ફકરાઓ પર ઉપરછલ્લી નજર કરી અને પાનાં જ ફેરવતો હતો. અચાનક પુસ્તકના એક લખાણ પર મારી નજર પડી. તે જ્યૉર્જ બર્નાર્ડ શોનું અવતરણ હતું. અવતરણનો સાર એ હતો કે બધા બુદ્ધિશાળી લોકો જગતને અનુકૂળ થઈને રહે છે. માત્ર થોડા બુદ્ધિશાળીઓ, ન મનાય તેમ, જગતને

પોતાને અનુકૂળ કરવા સતત પ્રયાસ કરતા હોય છે. સમગ્ર જગતની પ્રગતિનો આધાર આ અતાર્કિક લોકો અને તેમનાં નૂતન અને પરંપરાભંજક કાર્યો પર હોય છે.

મેં બર્નાર્ડ શોના આ અવતરણથી આગળ પુસ્તકને વાંચવું શરૂ કર્યું. લેખક ઉદ્યોગ અને વેપારમાં નવીનીકરણની પ્રક્રિયા અને સંકલ્પનાની આસપાસ ગૂંથાયેલ કેટલીક માન્યતાઓ સમજાવતા હતા. મેં વ્યૂહાત્મક આયોજનની માન્યતા વિશે વાંચ્યું. સામાન્ય રીતે એવું માનવામાં આવે છે કે પાયાનું વ્યૂહાત્મક અને ટૅકનોલૉજિકલ આયોજન ખૂબ જ પ્રોજેક્ટ મૅનેજરે અચોક્કસતા અને અસ્પષ્ટતામાં જીવવાનું શીખવાનું છે. તે કહેતા હતા કે ગણતરી કર્યાથી આર્થિક સફળતા મળે છે માત્ર ખ્યાલ જ છે ! આ દાખલાને સમજાવવા જનરલ જ્યૉર્જ પેટનનું એક અવતરણ ટાંકયું હતું કે — આવતા અઠવાડિયે સંપૂર્ણ તૈયારી કરીને અમલમાં આવનાર યોજના કરતાં આજે સારી, પણ ઝડપથી અમલમાં મુકાતી યોજના વધુ સારી છે. એ પણ માન્યતા છે કે મોટા વિજય માટે વિસ્તારની જરૂર છે ! મહત્તમની વાત કાગળ પર સારી લાગે છે, પણ વાસ્તવિક જગતમાં તે પછી ચાલતી નથી.

રાત્રે એક વાગ્યે હોટેલની લોબીમાં બે કલાક પછીની મુલાકાત માટે રાહ જોયા કરવી તે મારા કે પ્રા. સારાભાઈ માટે તાર્કિક બાબત ન હતી. પણ પ્રા. સારાભાઈ તો હંમેશાં પોતાના વ્યક્તિત્વમાંના પ્રબળ અણધાર્યા તત્ત્વને પ્રગટ કરતા. તે ઓછા લોકોની મદદથી, ખૂબ કામના બોજા તળે, દેશના અવકાશ સંશોધનના કાર્યક્રમને ચલાવતા હતા, અલબત્ત — ખૂબ જ સફળ રીતે.

અચાનક મારું ધ્યાન ગયું અને જોયું તો એક બીજી વ્યક્તિ ત્યાં આવી અને મારી સામેના સોફા પર બેઠી. તે મજબૂત સ્વસ્થ શરીર, બૌદ્ધિક આંખો તથા સંસ્કૃત હાવભાવવાળી હતી. હું જેમ હંમેશા અવ્યવસ્થિત કપડાંમાં હોઉં છું, તેને બદલે આ વ્યક્તિએ તો સરસ અને સુઘડ વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. આવા વિચિત્ર સમયે પણ તે સજાગ અને ઉત્સાહથી ભરપૂર દેખાતી હતી.

આ વ્યક્તિમાં મને એક વિચિત્ર ખેંચાણનો અનુભવ થયો. પરિણામે હું જે સંશોધનના વિચારો કરતો હતો તે પાટા પરથી ઊતરી ગયા. હું પુસ્તકમાં પાછો પરોવાઉં તે પહેલાં મને પ્રા. સારાભાઈ પાસે જવાની સૂચના મળી. મેં પુસ્તકને સોફા પર પાછું મૂક્યું. મને નવાઈ એ વાતની લાગી કે મારી સામેના સોફાવાળા ભાઈને પણ અંદર આવવાનું કહેવામાં આવ્યું. તે હતા કોણ ? થોડા વખતમાં મારા પ્રશ્નનો જવાબ મળી ગયો. અમે બંને બેઠા ત્યાં તો પ્રા. સારાભાઈએ અમારો પરસ્પર પરિચય કરાવી દીધો. તે એર-હેડ ક્વાર્ટરમાંથી આવેલા ગ્રુપ કૅપ્ટન વી.એસ. નારાયણન્ હતા.

•

ટિપ્પણ

તેડી લાવવા - બોલાવવા, આમંત્રણ આપવું **ઘરેડમાં ગોઠવાઈ જવું** - પદ્ધતિ પ્રમાણે અનુસરતા થઈ જવું **સહાય** - મદદ **અજાણ્યું** - જાણીતું ન હોય તેવું **ભભકાદાર** - આંજી દે તેવું **આશ્ચર્યકારક** - નવાઈ પમાડનારું **અભિપ્રાય** - મત **જગત** - દુનિયા **અણધાર્યા** - અચાનક **સજાગ** - જાગૃત

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. ડૉ. કલામની દૃષ્ટિએ પ્રા. સારાભાઈ કેવા હતા ?
2. 'રોહિણી-૭૫' રોકેટ ક્યારે અને ક્યાંથી છોડવામાં આવ્યું હતું ?
3. અબ્દુલ કલામ કયા અર્થમાં ધાર્મિક હતા ?
4. પ્રા. સારાભાઈ કયા ક્ષેત્ર સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ ધરાવતા હતા ?
5. અબ્દુલ કલામની સામેના સોફા પર કોણ આવીને બેઠું હતું ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ટૂંકમાં આપો.

1. પ્રા. સારાભાઈ કામની વહેંચણી કેવી રીતે કરતાં ?
2. અબ્દુલ કલામે બર્નાર્ડ શોનું કયું આવરણ વાંચ્યું ?
3. અબ્દુલ કલામે દિલ્હીની હોટલમાં કેવી રીતે સમય પસાર કર્યો ?

પ્રશ્ન 3. પ્રા. સારાભાઈના વ્યક્તિત્વનો પરિચય લખો.

પ્રશ્ન 4. સમાનાર્થી શબ્દ લખો.

સહાય, ધ્યેય, પુસ્તક, રાત્રી, નૂતન

પ્રશ્ન 5. વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

નિષ્ફળ, અપરિચિત, પ્રતિકૂળ, હાજર, અજાણ્યું, અજ્ઞાન

પ્રશ્ન 6. સાચી જોડણી લખો.

અનુકુળ, અઠવાડીયું, સંસ્કૃતી, વીચિત્ર

આટલું કરો

1. કોઈ વિજ્ઞાનીના જીવન વિશેની માહિતી એકઠી કરી, તેમના ફોટા સાથેનો ચાર્ટ બનાવો.
2. ડૉ. અબ્દુલ કલામ વિશે વધુ માહિતી તમારા શિક્ષક પાસેથી મેળવો.
3. ડૉ. અબ્દુલ કલામની આત્મકથા 'અગનપંખ' મેળવીને વાંચો.

●

ક્રિયાવિશેષણ : ૨

આપણે આગળ ક્રિયાવિશેષણના કેટલાક પ્રકાર જોયા હવે બીજા પ્રકારો સમજીશું.

૪ હેતુવાચક અને કારણવાચક ક્રિયાવિશેષણ :

જેમાં ક્રિયાનો હેતુ અથવા તો ક્રિયા થવાનું કારણ દર્શાવે તેને હેતુવાચક કે કારણવાચક ક્રિયાવિશેષણ કહેવાય છે.

દા.ત. ૧ છત્રી ખરીદવા **માટે** દુકાને ગયા.

૨ લેખકની છત્રી ભૂલવાની ટેવને **કારણે** જુદા જુદા ઉપાયો સૂચવાયા.

સામાન્ય રીતે હેતુવાચક ક્રિયાવિશેષણ 'માટે', 'દ્વારા' અને કારણવાચક ક્રિયાવિશેષણ 'થી', 'લીધે', 'કારણે' વગેરે દ્વારા દર્શાવાય છે.

અહીં દુકાનમાં જવાનો હેતુ ખરીદવા માટેનો છે અને ઉપાયો સૂચવવાનું કારણ ભૂલવાની ટેવ છે. માટે આ હેતુવાચક અને કારણવાચક ક્રિયાવિશેષણો છે એમ કહેવાય.

૫ ક્રમવાચક ક્રિયાવિશેષણ :

જે ક્રિયા વિશેષણ ક્રમ દર્શાવે તેને ક્રમવાચક ક્રિયાવિશેષણ કહે છે.

જેમાં આગળ, પાછળ, પછી કે પહેલાં જેવો ક્રમ દર્શાવાતો હોય તેને ક્રમવાચક ક્રિયાવિશેષણ કહેવાય છે.

દા.ત. ૧ એરોનોટિકલ એન્જિનિયરિંગમાં છોકરીઓ માટે **આગળ** વધવું ખૂબ અઘરું હતું.

૨ કલ્પના ચાવલા માટે અવકાશમાં જતાં **પહેલાં**નો પંથ ઘણો લાંબો અને વિકટ હતો.

૩ **અગાઉ** અમે રાજસ્થાન આવેલાં છીએ.

અહીં આગળ, પહેલાં, અગાઉ ક્રમવાચક વિશેષણ બને છે.

૬ પ્રમાણવાચક ક્રિયાવિશેષણ :

જે ક્રિયાવિશેષણો પ્રમાણ બતાવતાં હોય તે પ્રમાણવાચક ક્રિયાવિશેષણ બને છે. નીચેના વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો.

દા.ત. ૧ રમેશને મીઠાઈ **વધારે** ભાવે છે.

૨ કલ્પનાને વિમાન ઉડ્ડયન કરવાની **તીવ્ર** ઈચ્છા હતી.

૩ ભારતનાં પ્રથમ મહિલા અવકાશયાત્રી બનવાનું **ખૂબ** બહુમાન કલ્પના ચાવલાને મળ્યું.

અહીં વધારે, તીવ્ર, ખૂબ જેવા પદો પ્રમાણનો નિર્દેશ કરે છે. આવા પ્રમાણ દર્શાવતા પદો પ્રમાણવાચક ક્રિયાવિશેષણ તરીકે વપરાય છે. આવા પદો પ્રમાણ, માપ એટલે કે માત્રાનો અર્થ દર્શાવે છે.

૭ અભિગમવાચક ક્રિયાવિશેષણ :

વાક્યના ઉચ્ચારણ પાછળ વક્તા કે ભાષકનો અભિગમ કે દૃષ્ટિ પણ સૂચવાતાં હોય છે. અર્થની દૃષ્ટિએ એમાં વિવિધતા જોવા મળતી હોય છે. કેટલાકમાં સંભાવનાનો સંદર્ભ હોય તો કેટલાકમાં વક્તાની ક્રિયા તરફની દૃષ્ટિ, નિશ્ચય વગેરે પણ સંકળાયેલાં હોય, તો ક્યાંક એમાં પ્રશ્ન પણ હોય ત્યારે એ બધાંને અભિગમવાચક ક્રિયાવિશેષણના વિભાગમાં મૂકી શકાય.

અવશ્ય, કદાપિ, ક્વચિત, કદી, રખે, ભલે, છો, જાણે, બસ, જરૂર, બરાબર વગેરે જેવાં પદો આ પ્રકારના ક્રિયાવિશેષણો રૂપે વપરાય છે.

નીચેના વાક્યો જુઓ.

૧. મારું આ કામ તમારે **અવશ્ય** કરી આપવું પડશે.

૨. **ક્વચિત્** મારાથી આ થઈ શકશે.

૩. મારાથી આ **કદાપિ** નહિ થાય.

૪. **કદાચ** અમે આ વેકેશનમાં ફરવા જઈશું.

૫. શિક્ષકનાં વચનો **અવશ્ય** યાદ રાખવા.

૬. શું તમે કરો છો તે **બરાબર** છે ?

૭. રખે કોઈ આંસુ જોઈ જાય એટલે છોકરીએ ઝડપથી આંખો લૂછી નાખી.

૮. તમે અમારા દોષ મનમાં **ના** ધરશો.

ઉપર્યુક્ત ઉદાહરણોમાં અવશ્ય, ક્વચિત, કદાપિ વગેરેમાં નિશ્ચયવાચક ક્રિયાવિશેષણનો અર્થ છે. કદાચ, રાખે વગેરેમાં સંભાવનાનો અર્થ છે. તો 'ના' માં નકારવાચક ક્રિયાવિશેષણનો અર્થ છે. બરાબર છે ? માં પ્રશ્નવાચક ક્રિયવિશેષણ છે.

આમ, ક્રિયાવિશેષણના અર્થોને આધારે વિભિન્ન પ્રકારના વિભાગો આપણે કરી શકીએ.